

XIV. Treball i llibertat en societats pluriactives: la renda bàsica davant de l'emergència estructural

David Casassas

Aquest text, escrit en el marc de el projecte PGC2018-094324-B-I00 (MCIU / AEI / FEDER, UE), és una reelaboració i ampliació de Casassas (2020). Traducció de l'original en castellà a càrrec de Marco Aparicio Wilhelmi

El gir neoliberal del capitalisme ha comportat la ruptura d'un consens social que consolidava certs nivells de seguretat socio-econòmica a través de la garantia de l'accés a l'ocupació. Si bé aquesta realitat està generant altes dosis de patiment social, constitueix també l'oportunitat de realimentar tota una cultura crítica envers les lògiques disciplinadores, obertament lliberticides, pròpies dels mercats de treball capitalistes. En aquest punt, la proposta de la renda bàsica, com la de qualsevol dispositiu de naturalesa universal i incondicional, apareix com la promesa d'un poder de negociació que permeti eixamplar la llibertat efectiva d'individus i grups i obrir les portes a l'extensió social de formes no dominadores de treball, remunerat i no remunerat, que es mostrin capaces de concretar, avui, la vella aspiració socialista de nodrir tot un "sistema republicà de l'associació de productors lliures i iguals". Aquest capítol explora aquesta possibilitat i se serveix d'eines procedents de la teoria social i política per tal d'avaluar les potencialitats i les limitacions de l'Ingrés Mínim Vital com a peça en el camí de l'adopció d'una renda bàsica plenament incondicional.

Sembla que salten les alarmes. Totes, o gairebé. El món del treball que vam conèixer durant l'“edat d'or” del capitalisme -encara que sabem que no fos or tot allò que lluia, si és que realment ho feia- està quedant esmicolat. Aquell vell consens social segons el qual el mercat de treball constituïa la garantia de l'obtenció d'ingressos -i de seguretat socioeconòmica a través de certes estructures de drets- està trencat, i no sembla que hi hagi voluntat política, per part de les elits, de fer-lo reviure.

Les dades són prou conegudes. Però no ens referim aquí a les dades post-COVID-19. Fem una ullada a la situació en què es trobava Espanya a principis de 2020, just abans de l'extensió de la pandèmia a escala mundial. Espanya era l'estat de tota l'OCDE amb més anys, entre 1978 i 2019, amb una taxa d'atur superior al 15%: d'aquests 41 anys, 28 havien vingut marcats per unes taxes d'atur superiors a aquest llinar -i en molts dels altres anys, inclòs 2019, l'atur va fregar aquests tants per cent. Tot això, és clar, sense comptar la població que havia deixat de ser població activa perquè s'havia resignat i havia llençat la tovallola. A més, ser un treballador o treballadora assalariada tampoc era ja garantia d'obtenir recursos suficients: sabem també que, en aquest país, el 15% de la gent treballadora és pobre. Per si no fos prou, sembla que els processos de robotització poden portar, a escala mundial, a la destrucció de milions de llocs de treball -els estudis estan lluny de ser concloents pel que fa a les xifres, però la tendència sembla inqüestionable¹²⁰.

A tot això s'hi hauria de sumar la precarització de les condicions de treball i de vida que el gir neoliberal del capitalisme, amb l'empenta de les reformes laborals, ha arrossegat. En efecte, és ben sabut també que el món del treball remunerat és un espai cada vegada més hostil, la qual cosa explica que, en moltes ocasions, hi hagi veritables des-incentius pel que fa a la pràctica d'aquest tipus de treball: podem arribar a afirmar, doncs, que el major des-incentiu a l'ocupació és el tipus d'ocupació disponible sota el capitalisme (contemporani)?

Finalment, convé afegir a aquesta pintura un emergent “problema feliç”: en les nostres societats es comença a entendre, cada vegada més, que cal definir el concepte de “treball” d'una manera molt més àmplia: “treball” no és només “treball remunerat” o “ocupació”. Pensem en les múltiples formes de treball no remunerat que abans no eren considerades “treball” -o que fins i tot eren silenciades- i de les que avui en destaca la seva centralitat en les nostres economies i a les nostres vides: “l'estudi, l'aprenentatge i la formació contínua; el treball de cura i assistència als menors i a la gent gran; l'activitat de voluntariat;

120. Això no és necessàriament una mala notícia, sinó que podria arribar a constituir tot el contrari: permetrà la robotització que ens desfem de les tasques més monòtones i alienants, com aquelles que havia d'acceptar, perquè estava mancat d'alternativa, el Chaplin de *Modern Times*? Tot això, òbviament, dependrà de les possibilitats d'una conducció democràtica i popular dels actuals processos de mecanització del treball. Serem capaços de decidir entre tots i totes què es mecanitza, com i per afavorir els interessos de quin grup o grups socials?

la participació associativa, sindical i política; el treball artístic i cultural, i d'altres fins i tot", afirmen, per exemple, Andrea Ciarini i Massimo Paci (2020). Tot això, sens dubte, és una bona notícia: cal que aquestes activitats es facin visibles i es valorin. Ara bé, tot això ens aboca també a una realitat inapel·lable: avui ja sabem que les nostres societats acullen una proporció altíssima de treball socialment valuós i que, a més, permet que ens inserim socialment en un sentit ple que no obté cap mena de remuneració -o una remuneració esporàdica i gairebé sempre irrisòria-.

Els mercats de treball i el “molí de Satanàs”

Què cal fer, doncs, davant de tot aquest panorama? Té sentit seguir atorgant al mercat de treball la centralitat que històricament ha adquirit com a institució garant de les nostres condicions materials d'existència? Té sentit que desvinculem la percepció d'ingressos i el gaudi de drets socials del nostre (possible) pas pel mercat de treball? Com hem de sostenir les nostres vides sota les actuals circumstàncies? I, en particular, quin paper poden jugar mesures incondicionals, com la renda bàsica -però no només-, davant d'aquesta cruïlla?

Però un moment. Abans de prosseguir, convé aclarir alguna cosa. El fet que s'assenyalin aquestes tensions i deficiències del mercat de treball com a institució garant de la nostra seguretat econòmica no ha de portar-nos a assumir que “alguna cosa” -una renda bàsica o el que sigui- que operi com a substitut -parcial, si es vol- del mercat de treball assalariat és una solució “contingent” a aquests problemes. En altres paraules: una defensa massa “pragmàtica” de les possibles alternatives al mercat de treball -una renda bàsica o el que sigui- ens podria conduir a assumir que, en absència dels problemes ressenyats -això és, sense robotització, amb plena ocupació, etc.-, el mercat de treball dista de ser problemàtic. I la veritat és que l'aproximació a la qüestió del treball que es proposa en aquestes línies, aproximació amb segell republicà, parteix del supòsit que, en el món en què vivim, els mercats laborals -i, dins d'ells, el treball assalariat- són problemàtics en termes polítics i normatius per definició, és a dir, al marge de totes aquestes realitats que hem vist que avui fan que la seva hostilitat i aspresa vagi en augment. Vegem-ho amb una mica de detall.

Aristòtil, que va parlar d’“esclavitud limitada”¹²¹ o “a temps parcial” i, vint-i-tres segles més tard, Karl Marx, qui va analitzar l’“esclavitud salarial” pròpia del capitalisme, no van dubtar ni un instant: en condicions de desposseïció, el treball assalariat és incompatible amb la llibertat, perquè les asimetries de poder que hi ha entre propietaris dels mitjans de producció i treballadors fan que els treballadors es vegin obligats a transferir o delegar als propietaris -prenguin

121. *Política*, 1260b.

la forma que prenguin- la potestat de determinar la relació de treball, el dret a decidir què es produeix, com, on, quan, a quin ritme, amb qui, per què, per a què, etc. Convé insistir en la qüestió de la desposseïció: el problema no és el treball assalariat en si; el problema és que aquest treball assalariat es converteixi en l'única opció per sobreviure per a la immensa majoria. Quan això és així, les classes baixes expropiades tendeixen a comportar-se, com deia Adam Smith (1981), amb el frenesí i l'extravagància propis dels desesperats, raó per la qual acaben signant "qualsevol cosa" per tal d'arribar a finals de mes. És clar, doncs, qui té i qui no té la paella pel mànec.

És per aquest motiu que Polanyi (2018) va descriure els processos de mercantilització tant de béns i serveis com de la força de treball -els processos, per tant, de proletarització, de salarització- com el resultat del funcionament d'un "molí de Satanàs" que, triturant recursos i espais que havien estat o podrien ser públic-comuns, acaba triturant unes vides que queden esmicolades, que queden convertides en simple munició per abastir els circuits productius, dins dels mercats capitalistes, controlats pels "pocs" -pels oligoi, per l'oligarquia- que han aconseguit apoderar-se de la propietat dels mitjans de producció. D'aquesta manera, tornem al mateix. Novament, el problema moral i polític no és "el mercat" en abstracte: primer, perquè "el mercat", en abstracte, mai ha existit -allò que hi ha són diferents configuracions històriques d'uns mercats, en plural, que emergeixen i es consoliden com a resultat d'opcions polítiques concretes-; i segon -assegura el pensador hongarès-, perquè és difícil concebre societats complexes que no allotgin certs graus d'activitat comercial (Baum, 1996).

Però allò que sí que és moralment i políticament problemàtic -ben mirat: obertament lliberticida i, per tant, civilitatòriament catastròfic- és el que podríem anomenar "la inevitabilitat estructural de mercat" -començant pels mercats de treball-, que es dona a conseqüència de la "gran desposseïció". En efecte, mancats d'uns recursos materials i immaterials que ens garanteixin una existència social digna i autònoma, ens veiem compel·lits a dirigir les nostres vides als mercats de treball a la recerca (desesperada) d'un contracte de treball que percebem com una veritable taula de salvació, per molts claus i estelles que aquesta contingui. Així mateix, mancats de recursos públic-comuns, hem de recórrer sense demora als mercats de béns i serveis per fer-nos amb els productes essencials per a una vida humana -des d'un plat de sopa a un jersei, passant per un telèfon o un ventilador per suportar millor els estius-, uns productes essencials dels quals, en cas d'haver comptat amb recursos comuns, potser hauríem pogut autoabastir-nos nosaltres mateixos, individual i/o col·lectivament.

En resum -ens diu Polanyi-, sota el capitalisme no tenim la capacitat de decidir si volem o no coordinar-nos a través dels mercats, començant pel de treball, i, en cas que optem pels mercats, tampoc tenim la potestat d'anar co-determinant la naturalesa d'aquests entorns i intercanvis comercials. I, com es deriva de l'anàlisi del triangle mitjançant el qual Albert O. Hirschman (1977) vincula la "sortida", la "veu" i la "lleialtat", quan no podem (amençar amb la possibilitat

de) “sortir” d’una relació social -una relació de treball, un matrimoni, etc.-, quan ens hi trobem capturats, difícilment podrem fer sentir la nostra “veu” -és a dir, difícilment podrem expressar els nostres desitjos i interessos- i, menys encara, aconseguir que aquesta veu sigui realment tinguda en compte en el moment en què s’estipulen els termes i condicions de la relació en qüestió. Doncs bé, la desposseïció capitalista, la “de sempre” i la que avui presenciem també dia rere dia, ens converteix en actors socials sense capacitat d’abandonar relacions socials que no hem triat, raó per la qual ens veiem obligats a combregar amb rodes de molí i acceptar un statu quo que, en tantes ocasions, mai no haguéssim triat d’haver comptat amb l’opció de no fer-ho.

Sentit i potencialitats de la incondicionalitat (i el paper de la renda bàsica)

Per això la incondicionalitat importa. La implicació més poderosa de la incondicionalitat de la política pública -sense anar més lluny, de les polítiques de rendes: d’aquí la renda bàsica- és l’increment de la llibertat derivat de l’enfortiment del poder de negociació d’individus i grups. Tenir l’existència material garantida ex-ante, incondicionalment -en suma: com un dret- ens permet oposar-nos a formes de treball i de vida que no ens satisfan, que poc o gens tenen a veure amb allò que som o volem ser. Tenir l’existència material incondicionalment garantida ens permet alçar la nostra veu i assolir participar de manera efectiva en els processos de presa de decisions relatius a tota mena de contractes i relacions socials que puguem anar instituint. En altres termes, tenir l’existència material incondicionalment garantida ens habilita per (poder) dir que no volem viure com es pretén que visquem, tot això per (poder) dir que sí que volem viure d’altres maneres, d’acord amb altres criteris, potser amb altres persones, potser orientats a arranjaments productius i reproductius que il·luminin mons diferents, més nostres. Ras i curt: quan tenim un conjunt de recursos que garanteixen la nostra existència material, adquirim quotes de poder de negociació superiors, ja que comptem amb més força per aguantar polsos al llarg del temps i major capacitat d’emprendre riscos i explorar opcions alternatives.

En definitiva, molts dels que defensem la renda bàsica des de posicions emancipadores -o, si es prefereix, democratitzadores- participem de la idea que una vida que valgui la pena ser viscuda és una vida pluriactiva¹²² que permeti molts tipus d’activitats -de formació, de la cura pròpia i de la dels que ens envolten, de treball remunerat, d’oci, de participació cívica-política-, i que una gestió autònoma i alliberadora de tota aquesta diversitat d’activitats, moltes de les quals impliquen una interrupció de la nostra relació amb els mercats de

122. En aquest punt, la reflexió d’André Gorz (1981, 1998) resulta de referència obligada.

treball, requereix una base material incondicionalment garantida que ens faci immunes a qualsevol forma de xantatge o coacció i que ens empoderi per proposar -i, si cal, forçar- uns repartiments dels treballs que respectin els desitjos i aspiracions individuals i col·lectives de tots i totes.

El gruix de les tradicions emancipadores que han arribat al món modern maldant per contradir la dinàmica desposseïdora del capitalisme ha coincidit a assenyalar la importància del vincle existent entre seguretat socioeconòmica, poder de negociació i llibertat per assolir una conformació veritablement col·lectiva i democràtica de les diferents esferes del món en què vivim. Així, no en tenim prou amb l'assistència ex-post als que surten perdent d'una interacció ineluctable amb un status quo també ineluctable -amb COVID-19 o sense aquesta pandèmia-; es necessiten estructures de drets que blindin ex-ante aquells recursos que, garantint la nostra existència material bàsica, puguin actuar com mecanismes per a la posada en funcionament de vides realment nostres. D'aquí la renda bàsica.

La renda bàsica i les bases materials de la cooperació social

Per tot això, la renda bàsica, juntament amb molts altres dispositius públic-comuns concebuts també d'acord amb la lògica de la incondicionalitat -sanitat, educació, habitatge, cures, energia, transport, aigua, cultura, etc.-, constitueix un mecanisme no només per combatre la pobresa i l'exclusió, sinó també per eixamplar l'abast social de la llibertat efectiva. En altres termes, la renda bàsica ha de contribuir a consolidar aquesta "reciprocitat en la llibertat" a la qual la tradició republicana s'ha referit sempre quan ha pensat els fonaments polítics de la igualtat. Només en la mesura que tots els que participem en el joc social comptem amb unes dotacions inicials que ens habilitin per començar a caminar; només en la mesura que tots i totes gaudim d'un matalàs on caure vius i vives, podem assentar les bases d'una cooperació social digna d'aquest nom.

Com és sabut, la proposta de la renda bàsica ha estat objecte sovint d'una objecció, procedent també de certes posicions d'esquerres, segons la qual la garantia de recursos "a canvi de res" trencaria la infraestructura moral de la vida en comú. Es tracta d'una objecció -a vegades, d'un interrogant que es deixa intencionadament obert- que suggereix la idea que la presència de drets incondicionals exigeix o podria exigir la consideració de deures també incondicionals¹²³. No podem reclamar un "dret a l'existència" sense, al mateix temps, prendre consciència de la necessitat de tenir cura de la interdependència que ens acull. I no hi ha dubte que això és així! Ara bé, convé evitar posar

123. Vegi's, per exemple, Rendueles (2019).

l'arada davant dels bous: realment vivim avui, ja, en el si d'una "interdependència que ens acull"? O les grans majories socials es troben sotmeses a un tipus d'interdependència (capitalista) que les desposseeix d'eines per a una vida autònoma? En termes molt més concrets: quin tipus de reciprocitat es pot exigir a un treballador o treballadora destruïda pel ribot de la precarietat i reduïda a la categoria de "suplicant" (Standing, 2013) de bocins d'ocupació, de "suplicant" de miques de subsidi, de "suplicant" d'una vida feta engrunes? En aquesta direcció, la renda bàsica, de la mateixa manera que qualsevol dispositiu de política pública de naturalesa incondicional, permet anar reinterpretant i reconstruint aquests conjunts de recursos públic-comuns dels que històricament el capitalisme ha anat desposseint a les classes populars, cosa que ha de permetre que tots i totes, sense excepcions, ens sentim, ara sí, cridats a co-instituir una interdependència que sentim que també és obra nostra i que, per això, considerem veritablement digna de tenir-ne cura.

Evidentment -obrim aquí un breu però important parèntesi-, això no vol dir que, en el camí de la lluita per aquestes "condicions-materials-de-la-llibertat-incondicionalment-garantides" -en el camí de la lluita per una renda bàsica, sense anar més lluny-, no es lluiti o s'intenti lluitar simultàniament per convertir la possible resistència a la desposseïció capitalista, resistència tantes vegades envessadament difícil i articulada tan sovint en condicions de profunda precarietat material, en la llavor de tota una cultura de la cooperació social que sigui veritable avantsala de formes de socialitat obertament democràtiques i, per això, postcapitalistes. I, dit sigui de passada, no es tracta només d'observar "simultaneïtats": convé també aprofitar totes les sinèrgies i retroalimentacions que pugui generar la coexistència de tots dos fronts de lluita, el de la resistència "aquí i ara" -per aturar un desnonament, per exemple- i el que aspira a la (re) conquesta d'espais i recursos públic-comuns universalment i incondicionalment guanyats -per exemple, la renda bàsica-.

Sigui com sigui, Marx ho va deixar dit de manera diàfana: podrem (tendir a) aportar "segons les nostres capacitats" en la mesura que (tendim també a) obtenir "d'acord amb les nostres necessitats". Les dues realitats van unides. Doncs bé, instruments com la renda bàsica es converteixen en palanques d'activació de processos negociadors que ens alliberin de xantatges i ens ofereixin aquells recursos, arranjaments institucionals i conjunts de pràctiques socials que necessitem per posar en marxa projectes de vida, individuals i/o col·lectius, autònomament concebuts i desplecats. Només a partir d'aquí adquireix sentit una idea de reciprocitat i de cooperació social en clau emancipadora.

Cap al "sistema republicà de l'associació de productors lliures i iguals"

Quin tipus d'esferes (re)productives poden emergir com a resultat de la posada en funcionament de projectes polítics d'aquesta índole? Aquesta pregunta no admet respostes úniques i unívokes, però sí que anima a una reflexió sobre la

lluita política per formes i entorns de treball veritablement escollits. En relació amb els mercats de treball, dues són les potencialitats que podem atribuir a recursos incondicionals com la renda bàsica. En primer lloc, aquest tipus de recursos incondicionals han de permetre que ens alliberem de la feina assalariada, tenint en compte el caràcter lliberticida que aquesta adquireix en condicions de desposseïció. En efecte, la renda bàsica no obliga a desmercantilitzar la força de treball -tampoc el dret al divorci obliga a fer que ens divorciem-, però sí que la facilita en cas que les condicions que trobem en els mercats de treball resultin insatisfactòries -o, senzillament, en cas que hàgim optat, per les raons que sigui, potser ètico-polítiques, per situar la nostra força de treball fora de l'esfera mercantil-. És per aquest motiu que el sociòleg marxista Erik Olin Wright (2006) presenta la renda bàsica com “un projecte socialista” capaç d'oferir una porta de sortida dels mercats de treball que, alhora, actuï com a palanca d'activació de projectes i entorns productius vinculats a les lògiques del cooperativisme.

Però no es tracta només d'“alliberar-nos del treball assalariada”: recursos incondicionals com la renda bàsica es mostren capaços, en segon lloc, d'“alliberar el treball assalariat propi del capitalisme” -analitzo aquesta qüestió de la mà d'un Bruno Trentin (2013) perplex davant la incapacitat de l'esquerra política i sindical de concebre, en el sentit més ampli, la llibertat en el treball¹²⁴. Com es deia abans, el treball assalariat és lluny de constituir una relació social inherentment problemàtica. Treballar en unitats productives la titularitat jurídica de les quals estigui en mans d'altres només es converteix en un problema -en moltes ocasions, majúscul- quan la desposseïció ens deixa sense recursos per co-determinar la naturalesa d'aquestes unitats productives i centres de treball. En canvi, el poder de negociació derivat de l'accés incondicional a recursos de molts tipus -entre ells, cert nivell d'ingressos- pot permetre'ns “rescatar” el contracte de treball de les urpes d'un capitalisme poc disposat a que aquest “contracte” sigui realment un “tracte” “co”-instituit per parts que tinguin el mateix dret a veu i a vot. La renda bàsica, doncs, es converteix així en una eina capaç de (ajudar a) democratitzar el conjunt de les relacions de treball, tant les que es donen dins del mercat laboral com les que es desenvolupen en altres esferes de la vida econòmica.

No n'hi ha prou, doncs, encara que per res sobra -tot el contrari!-, amb suavitzar parcialment -a través de la lluita sindical i de la legislació laboral, per exemple- el despotisme inherent al treball assalariat propi del món capitalista. No n'hi ha prou amb això, de la mateixa manera que no va ser suficient, encara que per res va sobrar -tot el contrari!-, la prohibició del càstig físic dels esclaus -aquesta prohibició va prendre el nom d'akolasia- que va introduir l'atenenc partit dels pobres que, de la mà d'Efiltes, Pèrcles i Aspàsia, va dur a terme

124. Agraieixo a Javier Tébar el fet d'haver-me posat sobre la pista d'aquesta interessant reflexió.

la gran revolució democràtica de l'any 461 a.n.e. Si, com asseguren Aristòtil, Smith i Marx, el treball assalariat en condicions de desposseïció no és altra cosa que una forma d'"esclavitud a temps parcial", l'única opció moralment sostenible és l'obert abolicionisme -en aquest cas, del treball assalariat en condicions de desposseïció-, per a la qual cosa es necessiten portes materialment i simbòlicament obertes cap a vides alternatives -sense aquestes portes, l'abolicionisme no és altra cosa que una divisa proclamada en el buit i, per això, un exercici de sarcasme-. Pot la renda bàsica ajudar-nos a anar travessant els llindars d'aquestes portes?

En darrer terme, al que s'apunta aquí és a la vella i encara urgent necessitat que la població treballadora es des-proletaritzï -recordem que és "proletària" aquella persona que compta només amb la seva força de treball, i amb la de la seva prole, per guanyar-se la vida-, per tal que aquesta població treballadora, incondicionalment equipada ara amb recursos de moltes menes -sense anar més lluny, una renda bàsica-, pugui imaginar i posar en circulació les moltes i diverses formes de treball lliure, de treball "lliurement associat", per dir-ho amb Marx, que pugui considerar necessàries i/o desitjables. Per aquest motiu, ens correspon avui la tasca de reinterpretar i actualitzar el vell projecte socialista -és a dir, republicà-democràtic- de generar, viure i treballar en entorns que permetin la posada en marxa d'allò que Marx va denominar "el benèfic sistema republicà de l'associació de productors lliures i iguals"¹²⁵, prengui això la forma concreta que pugui arribar a prendre. En aquest punt, la renda bàsica té molt per oferir.

No es tracta, doncs, de "renunciar al treball", que sabem que, en els casos en què realitza, realitza -i de quina manera!-, de la mateixa manera que les dones que participen en el moviment feminista no aspiren a deixar de ser dones -potser aspiren a qüestionar certes construccions simbòliques de la feminitat, això sí- ni la població afro-descendent que va nodrir i nodreix el moviment pels seus drets civils mai ha pretès deixar de ser afro-descendent; del que es tracta és que, de la mateixa manera que les dones feministes sí que aspiren a deixar de ser dones explotades pel fet d'haver nascut dones i la població afro-descendent en lluita sí que pretén deixar de ser població oprimida pel fet d'haver nascut afro-descendent, la població treballadora es rebel·li davant de la perspectiva de seguir constituint grups colossals de gent sotmesa pel fet d'haver nascut desposseïda -és a dir, col·lectivitats enormes de gent proletaritzada- i es disposi a conquerir les múltiples formes¹²⁶ que pot arribar a adquirir el treball lliure. Tot això, fonamentalment, perquè sabem que una vida humana es

125. Així s'expressava el propi Marx al Congrés de l'Associació Internacional del Treball (AIT) celebrat a Ginebra el 1866. Citat per Domènech (2004: 125).

126. Múltiples, sí: la vella màxima, associada a Guy Aznar (1994), del "treballar menys [remunerament, convé afegir] per treballar tots" -i "corresponsabilitzar-nos tots en les tasques reproductives, normalment no remunerades", convindria afegir també- manté avui tota la seva vigència.

desplega plenament en la mesura que acull afectes, d'una banda, i, de l'altra, treball; però uns afectes i un treball -uns treballs, en plural- que s'estimen amb sentit i que, per això, siguin veritablement consentits. La garantia incondicional de recursos públic-comuns -novament: una renda bàsica, però també tot el paquet de recursos en espècie que l'ha d'acompanyar- juga en aquest sentit un paper fonamental¹²⁷. Serem capaços d'aquesta gosadia?

(In)condicionalitat i polítiques de rendes a Espanya: quines respostes davant de la “gran emergència”?

Situats en aquest punt, convé preguntar-se quina resposta han estat capaces d'oferir les institucions polítiques espanyoles davant l'evidència que la irrupció de la COVID-19 ha comportat un important aprofundiment de les emergències superposades que sacsegen el món contemporani. Es mostren capaces les mesures adoptades de fer cara, aquí i ara, a l'emergència lligada a la situació de pandèmia? Es mostren capaces d'afrontar, ara i en l'avenir, l'emergència “de fons”, tan vella i alhora objecte d'expressions tan noves, pròpia d'un sistema socioeconòmic que, pivotant sobre la desposseïció i la precarietat, erosiona la possibilitat de generalitzar vides viscudes en condicions de llibertat efectiva?

En el context espanyol, i pel que fa a les polítiques de rendes, sobresurt la introducció de l'Ingrés Mínim Vital (IMV), que constitueix un programa de rendes mínimes d'àmbit estatal que, en principi, s'ha de vincular als programes de rendes mínimes d'escala autonòmica preexistents. Val a dir que l'IMV neix amb “ombres”, ja que arrossega tots els problemes i limitacions propis de la condicionalitat, que ja coneixem -trampa de la pobresa, estigmatització social de les persones perceptores, elevats costos administratius i de gestió lligats a la comprovació, precisament, de les condicions de les persones beneficiàries, etc.-, però convé afegir a continuació que també aporta certs elements de “llum”: en primer lloc, es tracta d'un dret subjectiu, cosa que garanteix certa protecció institucional davant d'una potencial derogació d'aquest programa de transferència de rendes -en la seva forma actual o, potser, transformat en un dispositiu de condicionalitats més relaxades- per part de possibles governs conservadors; i, en segon lloc, l'IMV permet certa compatibilitat entre la prestació i les fonts salarials d'ingressos, cosa que, sempre i que la naturalesa d'aquesta compatibilitat no sigui massa estricta, podria reduir els efectes de la trampa de la pobresa, ja citada.

Això no obstant, convé prendre consciència de les “ombres” que l'IMV comporta -almenys en la seva forma actual-, de certes insuficiències que el converteixen en una eina d'escassa capacitat per capgirar la situació de precarietat -i la manca de llibertat associada a ella- que pateixen les grans majories socials.

127. Per una exploració més minuciosa de les qüestions plantejades en aquest epígraf, vegi's Casassas (2018).

D'entrada, analitzem les limitacions de tipus "tècnic-quantitatiu" que podem associar a l'IMV.

En primer lloc, l'IMV té un nivell de cobertura molt reduït: tal com ho expres-sen les autoritats responsables de la seva instauració, es tracta d'una mesura destinada només a 2,2 milions de persones, és a dir, al 25% de la població pobra, o, dit altrament, només a la meitat de la població que es troba en una situació de pobresa severa -i convé assenyalar aquí que s'estan manejant da-des pròpies de l'Espanya anterior a l'arribada de la COVID-19-.

En segon lloc, la quantia de la prestació es situa clarament per sota del llin-dar de la pobresa -estem parlant de quantitats mensuals situades entre els 461 euros per persona i fins a 1.105 euros per a famílies amb diversos membres-, i sabem que trobar-se per sota del llin-dar de la pobresa, per sota del punt en què podem satisfer les necessitats bàsiques de la vida, no només equival a pri-vació, sinó també a erosió de la llibertat efectiva a conseqüència de l'absència de poder de negociació.

En tercer lloc, la compatibilitat entre IMV i ingressos salarials està prevista només per a persones amb ingressos salarials irrisoris i, a més, tot sembla apuntar que la lògica punitiva pròpia de les polítiques de transferències de ren-des de caràcter neoliberal es mantindrà present: si no es compta amb un lloc de treball, s'haurà d'estar inscrit com a sol·licitant d'una feina, i si no s'accepta allò que pugui sorgir, es podria perdre el dret a accedir a la prestació -la cen-tralitat del mercat de treball com a institució rectora de la vida social, doncs, quedaria fins i tot reforçada-.

En quart lloc, s'observen ja problemes de tipus administratiu en l'accés a la prestació que poden generar importants quantitats de "falsos negatius" -per-sones que, tot i ser teòricament mereixedores del subsidi, en queden exclo-sos- i de "non take-up", és a dir, de persones que podrien sol·licitar l'ajut i que, per diverses raons -entre elles, l'intent d'evitar l'estigma social-, ni el sol·liciten -convé afegir també en aquest punt que factors com l'edat, les dificultats en l'ús d'eines informàtiques o les formes de convivència estan deixant un impor-tant nombre de persones fora del programa-.

En cinquè i darrer lloc, genera sorpresa observar que es prenen les restric-cions pressupostàries existents -l'IMV ha comptat només amb una dotació de 3.000 milions d'euros- com un fet consumat que convé, fins i tot, celebrar -l'absència d'autocrítica explícita envers la modèstia de la dotació pressupo-tària prevista resulta admirable-, fins el punt que, recorrent al sarcasme, es podria dir que sembla que presenciem l'aparició d'una nova forma de mesurar la pobresa: només són "pobres" aquelles persones que, vistos els recursos disponibles, poden ser assistides per part dels poders públics -convé insistir que l'IMV deixa fora del programa el 75% de la població considerada "pobra" abans de l'arribada de la COVID-19!-.

Per acabar-ho d'adobar, convé assenyalar una "ombra", una insuficiència "discursiva", "de framing", que amaga una gran deficiència "de concepció": els responsables polítics de l'IMV han insistit constantment en la idea que el programa va dirigit "a qui més ho necessita". Sense negar que hi ha situacions

d'emergència social que exigeixen respostes especialment urgents, resulta alarmant observar fins a quin punt forces polítiques dites "progressistes" assumeixen lògiques obertament "assistencialistes": en lloc d'empoderar-ante, sense condicions, el conjunt de la població, cosa que permetria la generalització de vides conduïdes amb majors nivells de llibertat i menors probabilitats de caure en la pobresa i la marginalitat, s'opta per donar per bo l'estatu quo en què vivim -començant pels mercats de treball propis del capitalisme neoliberal- i oferir, sempre ex-post, certa ajuda a aquelles persones que en surtin especialment damnificades. Dit metafòricament, la idea que els poders públics han de treballar "per a qui més ho necessita" -sempre dins del perímetre d'una vida social el funcionament de la qual no es qüestiona- equival a dir que, en lloc de treballar per evitar el gran naufragi social i civilitzatori en què les grans majories es troben, s'opta per fer el recompte de les víctimes i per oferir un salvavides a qui mostri més dificultats per mantenir-se sobre l'aigua a curt termini. La pobresa d'aquest tipus de polítiques "per a pobres" sembla, doncs, evident. A més, aquests plantejaments ens porten a témer l'obertura d'importants avinudes per a la concepció neoliberal de la política pública, ja que si del que es tracta és de fer política pública només "per a aquells que més ho necessiten", com es podrà qüestionar l'orientació anti-universalista d'aquells que volen una sanitat, una educació, unes polítiques d'habitatge, etc., precisament, no per a tothom, sinó "per a aquells que més ho necessiten"?

Per tots aquests motius, no són pocs els actors socials i polítics -també els analistes procedents de l'àmbit acadèmic- que proposen, aquí i a escala global, i més encara en un món sacsejat per la pandèmia de la COVID-19, l'adopció de polítiques de naturalesa universal i incondicional com la renda bàsica. En primer lloc, per raons "estàtiques": una prestació universal, incondicional i fixada al nivell, com a mínim, del llindar de la pobresa posaria fi a les fonts econòmiques, precisament, de la pobresa i l'exclusió social, així com al risc, tan estès a les nostres societats, de caure i passar a engrossir aquestes bosses de precarietat i desposseïció -a més, una renda bàsica ho faria sense generar els problemes de trampa de la pobresa, d'estigmatització social i d'engegament dels costos administratius que, com s'ha assenyalat, caracteritzen els subsidis condicionats-. En segon lloc, ens assisteixen raons "dinàmiques" per defensar la introducció de mesures universals i incondicionals com la renda bàsica: tan important com "treure" la població de la pobresa i la precarietat -o del risc de caure-hi- és oferir eines perquè aquesta població pugui posar en circulació i reproduir formes d'organitzar la vida social i econòmica respectuosa amb els desitjos i aspiracions d'individus i grups, unes formes d'organitzar la vida social i econòmica, potser, compatibles amb els objectius de la democratització de les relacions (re)productives i de la transició eco-social¹²⁸.

128. Per aprofundir en la distinció entre justificacions "estàtiques" i justificacions "dinàmiques" de la renda bàsica, vegeu's Wright (2016).

Té sentit, per tant, situar l'IMV aprovat el 2020 pel govern de coalició entre el Partido Socialista Obrero Español i Unidas Podemos com un pas en la direcció de la introducció d'una renda bàsica plenament universal, incondicional i de quantitat suficient? Aquest interrogant no és de resposta fàcil, doncs la dinàmica sociopolítica que porta a la consolidació de conjuntures institucionals de ruptura està sotmesa a tensions i vaivens difícils de preveure. Per una banda, certs analistes suggereixen que l'IMV pot obrir les portes a la implantació futura d'una renda bàsica d'abast estatal perquè el seu disseny no exclou que es vagin relaxant gradualment les condicionalitats que avui l'acompanyen, fins al punt que es vagi transformant en un dispositiu plenament universal i incondicional. Per altra banda, però, no són poques les veus que alerten del perill de consolidació cultural i administrativa de les lògiques "condicionalistes", fins i tot disciplinadores, que acompanyen l'IMV en la seva forma actual: si passa a ser "de sentit comú" que només cal protegir "a qui més ho necessita" -i sempre i que "qui més ho necessita" pugui acreditar que realment "ho necessita" a través d'interminables i invasius procediments burocràtics-, es podria estar cavant la tomba d'una proposta, la de la renda bàsica, que té més de "pla de rescat ciutadà" -de naturalesa i abast universals, òbviament- que de "pla de xoc" destinat a assistir ex-post els grups socials més vulnerables.

Sigui com sigui, es troba a faltar una major inclinació a explorar les "tensions creatives" entre política institucional i reivindicacions de base a les que es refereix Álvaro García Linera (2012) per analitzar la difícil i alhora fructífera relació entre certes experiències de govern de caràcter progressista i aquells moviments socials, populars i comunitaris que les hagin pogut propiciar. Òbviament, l'arribada al govern del Movimiento al Socialismo d'Evo Morales té molt poc a veure amb la formació de l'actual govern de coalició que ocupa el Palacio de la Moncloa; però si del que es tracta és, realment, de preparar el camí per una futura transició cap a la renda bàsica, seria convenient, en primer lloc, que aquesta aspiració de llarg abast fos explícita, i, en segon lloc, que no es veiés la crítica de l'IMV per part de certs espais i actors com una amenaça, sinó com l'oportunitat d'anar consolidant un consens que arribi a fer d'aquest dispositiu una eina cada vegada més eficaç per la millora de les condicions de vida del conjunt de la població. Ben mirat, per moltes limitacions de tipus tècnic i polític que arrossegui, la implantació de l'IMV podria convertir-se en el catalitzador de tot un debat societatari que pugui arribar a convertir, en un veritable "moment gramscian" de generació de noves hegemònies culturals, "quelcom proper a la renda bàsica" en un artefacte "de sentit comú", i més encara quan la proposta de la renda bàsica forma part de l'ADN de forces polítiques que formen part de l'actual govern i, sobretot, es troba al nucli, precisament, del sentit comú de molts partits i moviments socials d'esquerres d'aquest país.

Bibliografia:

- Aznar, G. (1994). *Trabajar menos para trabajar todos*. Madrid: HOAC.
- Baum, G. (1996). *Karl Polanyi on Ethics and Economics*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Casassas, D. (2020). "Libertad incondicional y trabajo libre en sociedades pluriactives: ¿qué papel para la renta básica?" *Pasos a la izquierda*. 18.
- Casassas, D. (2018). *Libertad incondicional. La renta básica en la revolución democrática*. Barcelona: Paidós.
- Ciarini, A. i Paci, M. (2020). "Renta de participación y sociedad pluriactiva: ¿hacia un nuevo régimen de welfare?" *Pasos a la izquierda*. 18.
- Domènech, A. (2004). *El eclipse de la fraternidad. Una revisión republicana de la tradición socialista*. Barcelona: Crítica.
- García Linera, Á. (2012). *Las tensiones creativas de la revolución. La quinta fase del proceso de cambio en Bolivia*. Buenos Aires: Ediciones Luxemburg.
- Gorz, A. (1998). *Miserias del presente, riqueza de lo posible*. Barcelona: Paidós.
- Gorz, A. (1981). *Adiós al proletariado (Más allá del socialismo)*. Barcelona: El Viejo Topo.
- Hirschman, A.O. (1977). *Salida, voz y lealtad: Respuestas al deterioro de empresas, organizaciones y estados*. México D.F.: Fondo de Cultura Económica.
- Polanyi, K. (2018) [1944]. *La gran transformación. Los orígenes políticos y económicos de nuestro tiempo*. México D.F.: Fondo de Cultura Económica.
- Rendueles, C. (2019). "A favor en contra de la renta básica". *Minerva. Publicación semestral del Círculo de Bellas Artes*. IV época, 32, pp. 21-23.
- Smith, A. (1981) [1776]. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (ed. R. Campbell i A.S. Skinner, 2 Vols.). Indianapolis: LibertyFund.
- Standing, G. (2013). *El precariado. Una nueva clase social*. Barcelona: Pasado & Presente.
- Trentin, B. (2013). *La ciudad del trabajo. Izquierda y crisis del fordismo*. Madrid: Fundación 1º de Mayo.
- Wright, E.O. (2016). "Sociología y epistemología de las utopías reales: una conversación con Erik Olin Wright". *SinPermiso*. 15, pp. 193-210.
- Wright, E.O. (2006). "La renta básica como proyecto socialista". *SinPermiso*. 1, pp. 145-152.